

ОБРАЗ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ У ПАНЕГІРИКУ З ТВОРУ "РУНО ОРОШЕННОЕ"

У статті аналізується панегіричний образ гетьмана Івана Мазепи з твору "Руно орошенное".

Гедеону иногда образ бысть побѣди
Руно, луна, денница, что и бысть послѣди.
Орошенное Руно се пророковаше,
Его же денница и луна орошаше.
Но что Руно и луна значит и денница?
Бысть то образ побѣды Марія дѣвица.
Гди Денница и Луна Руно и здѣ росит,
Знак побѣды Мазепѣ на враги приносит.

Історіографічна традиція твір "Руно орошенное" пов'язує з Дмитром Тупталом. Гадають, що під час перебування в Чернігові протягом 1675-1877 рр. як кафедральний проповідник він отримав завдання від архієпископа Лазаря Барановича "з пилним старанием" зібрати інформацію про чудеса від ікони Богородиці Іллінського монастиря. Це було зроблено, і у 1677 р. в Новгород-Сіверській друкарні була видана книга під назвою "Чуда Девы Марии", хоча й без зазначення автора¹. Авторство Дмитра Туптала встановлено за наступним виданням книги, надрукованої вже в Чернігові 1683 р. під назвою "Руно орошенное" і де містився вірш, з прописних літер якого складалося ім'я "ИЕРОМОНАХ ДИМИТРИЙ САВИЧ". Принагідно зауважимо, що в той же час подібне завдання виконував настоятель Чернігівського Єлецького монастиря Іоанікій Галятовського. Його твір "Скарбница потребная" вийшов у Новгороді-Сіверському 1676 р. Народжені одночасно, подібні за задумом і завданням, ці дві книги мали різні читацькі й видавничі долі.

"Скарбница потребная" після першого свого виходу вдруге з'явилася лише у 1985 р., тоді як "Чуда Девы Марии" за чверть століття після першого виходу витримали ще шість видань, але під іншою назвою – "Руно орошенное" (1683 р., 1689 р., 1691 р., 1696 р., 1697 р., 1702 р.). Відмінності кожного видання визначені дослідницею чернігівської друкарні Т. Каменевою. Вона ж встановила, що "Руно орошенное", ідентичне з виданням 1702 р., було надруковане ще раз у 50-х рр. XVIII ст.²

Причини популярності цієї книги залишаються не з'ясованими. Гадаємо, що справа не лише в читацькому попиті, а й в стратегіях її видавця, яким Дмитро Туптало, очевидно, не був. Як відомо, вдруге після першої появи в Чернігові на посаді кафедрального проповідника він з'явився тут у червні 1697 р. і був висвячений архієпископом Іоанном Максимовичем в архімандрити Єлецького монастиря, яким управляв до 1699 р., коли його той же владика перевів у Новгород-Сіверський настоятелем Спаського монастиря³. Але видання "Руна орошенного" 1697 р., на відміну від усіх інших, не містить точних вихідних даних, тобто не зазначено число і місяць виходу⁴. Додаткових фактів, на нашу думку, потребує і

© Тарасенко Олександр Федорович – кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії слов'ян Чернігівського державного педагогічного
університету імені Т.Г. Шевченка.

твердження про його авторство. В свою чергу припускаємо, що "Руно орошенное" має принаймні подвійне авторство. Мова йде про Лаврентія Крщоновича, який близько 1685 р. став ігуменом Чернігівського Іллінського монастиря, а у 1697 р. був підвищений до звання архімандрита монастиря. Саме його "тщанием" книга видавалася у друкарні Іллінського монастиря.

Структура "Руна орошеного" досить складна, але подібна в усіх виданнях книги. Суттєві відмінності спостерігаються лише у виданні 1677 р. ("Чуда Девы Марии"), яке було надруковано староукраїнською книжною мовою. Усі наступні видання перероблені і надруковані церковно-слов'янською мовою з українськими вкрапленнями. Основна частина твору містить двадцять чотири "чуда", після кожного з яких подається "бесіда", "нравоучение" і "прилог". Завершують основну частину твору молитва і закінчення. Видання "Руна орошеного" 1696, 1697, 1702 років доповнені "чудами", які відбулися протягом 1692-1696 рр. Крім того, видання 1696 р. містило два варіанти посвяти: 1) гетьману Івану Мазепі з вдячністю за добудову Троїцького собору і подарунок монастирю коштовного кіоту для ікони Божої Матері; 2) царю Петру Олексійовичу. А у виданні "Руна орошеного" 1697 р. міститься розлогий панегірик гетьману Івану Мазепі. Мова додаткової частини твору, в тому числі й панегірика, наближена до староукраїнської літературної мови. При порівнянні її з виданнями "Молитвослова" (Чернігів, 1692) і "Полуустава" (Чернігів, 1703), здійснених Лаврентієм Крщоновичем і які також мають посвяти гетьману Івану Мазепі, досить помітна їхня спорідненість. Оскільки панегірик у "Руні орошеному" є найбільшим і найзмістовнішим у цьому ряду, проаналізуємо в ньому образ гетьмана Івана Мазепи⁵.

Панегірик побудований як ремінісценція біблійних образів і текстів. До яких же персонажів звертається Лаврентій Крщонович, аби підкреслити значущість гетьманського образу. Автор порівнює його спочатку з Іоанном Хрестителем: *"З сими Чудесами Пресвятыя Богородици показа нам путь до Велможности Вашей сам Христос в Евангеліи своем мовячи: шедши, рцѣте Іоановѣ, яко слѣпши прозирают, хромиши ходят, глуши слышат, прокаженниши очищаются, мертви востают и нишиши благовѣствуют"*⁴. Це підтверджує думку дослідників про Іоанна Хрестителя як небесного патрона Івани Мазепи. Другим персонажем, з яким порівнюється образ гетмана, є ветхозавітній суддя Гедеон: *"И кому, еше приличѣе принестися имат Руно орошенное, яко Велможности Вашей, аки Гедеону мужественному и храброму оному вожду Израилскому"*⁵. Зауважимо, що у перших чотирьох виданнях "Руна орошеного" з Гедеоном порівнювався архієпископ Лазар Баранович, коли він був ще живий. Які ж "Гедеонові" чесноти Лаврентій Крщонович знаходить у гетьмана Івана Мазепи: *"Молотяше Гедеон врагом своим внутр отчины сущицим Мадиянитом пшенициу, егда Ангел о побѣдѣ Благовѣсти ему. И Велможности Ваша домашних своих врагов Мадиянитов не мечем жестокости, но пшеницею любви и милости своея побѣждаеши, и хлѣбом от гори високого разсужденія своего сходящим аки Гедеон куци их разораеши. Внѣшних же врагов воюющих на нас и на вѣру нашу Православную побѣждающе, мудростию, вѣрою, и надеждою, такожде Гедеону уподобился еси"*⁶. Звертає на себе увагу розділення автором панегірика ворогів на внутрішніх ("домашних") і на зовнішніх ("внѣшних"), перших гетьман перемагає любов'ю й милістю, а других – мудрістю, вірою та надією. В чому простежуються, на думку Лаврентія Крщоновича, ці великі якості гетьмана? В тому, що він *"со малою горстію людей, бо Малоросійским Воинством для вѣрной служби его Царскому Пресвѣтлому Величеству, для защищенія православныя вѣри, для сохраненія Церкви Божіих и отчины своея, в трудѣх военных нещадно сокрушаеши, и мужественно врагов побѣждающе, гради их низлагаеши и предѣлы отческия распространяеши"*, і при цьому маючи *"немощную плоть свою"*⁷. Останні слова, гадаємо, не є перифразом. У даному випадку автор панегірика підкреслював слабкий фізичний стан гетьмана Мазепи на той час.

Автор панегірика знаходить паралелі з біблійними образками та сюжетами й іншими, вочевидь біографічними, штрихами до портрета Івана Мазепи. А саме,

Лаврентій Крщонович наважився підкреслити, на нашу думку, бездітність гетьмана. Піднімаючи його навіть вище за Гедеона, панегірист запитує, *"что бо успѣ Гедеон, аще остави седм десят сынов, наслѣдія своего, не един бо добр и благонаравен обрѣтется, но всѣ сами собою погубишася, и отцу своему Гедеону доброй славы и памяти не оставиша"*. І далі автор сипле біблійними прикладами з недостойними синами: *"Адам два токмо сына имѣ, но и здѣ един окаянный сын отцу своему приразися Каин. Йсаак единопутробных и единою рожденных двоих же имѣяше сынов, но и здѣ жестоковыйный и противонаравный отцу сын обрѣтется Исав. Ияко//ву же ледво един токмо между двенадесяти сынов любимый сын обрѣтется Иосиф; всѣ бо братоубийци и строптивни в глубокой старости отцу своему велію скорб братоубийством нанесоша. И Давида Царя не свой ли сын окаянный отца своего гоняше Авесолом"*. За цими негативними образами автор панегірика вигукнув: *"Велможность же Ваша, коль всем Блаженнѣйший еси"*, бо *"яко много имаша чада, щодобливостю Велможности Твоей порожденныя, сынове твои яко лѣто расли масличнича окрест трапезей Божіих коштом Велможности Вашей выставленных: Архїерее Божїи, Преподобнѣйшии Архїандритове, Всечеснии Игуменове и безчисленнии священници до второго Пришествїя Господня имѣют представить, и безкровную жертву за Велможность Вашу приносити"*. Панегірична експресія завершується, природно, підкресленням найбільшої чесноти християнина-можновладця, що опікується Церквою: *"Се тако Благословится человек, бояйся Господа"*⁸.

Отже, можна зробити висновки, що тема бездітності гетьмана циркулювала у суспільстві, і Лаврентій Крщонович озвучив її на сторінках популярної серед читачів книги, проте у наступних панегіриках на честь Мазепи цього пасажу ми вже не зустрічаємо. Щодо періодичності видань "Руна орошеного", то вона, вочевидь, збігається з найважливішими моментами в житті настоятеля Троїцько-Іллінського монастиря, який після смерті Лазаря Барановича претендував на чернігівську архієрейську кафедру. Втім безрезультатно.

1. Украинские книги кирилловской печати XVI – XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР им. В.И. Ленина. – Вып. 2, ч. 2. Львовские, Новгород-Северские, Черниговские, Уневские издания 2-й половины XVII в. / Сост. А. Гусева, И. Полонская. – М., 1990. – С. 17.

2. Каменева Т.Н. Черниговская типография, ее деятельность и издания // Труды государственной ордена Ленина библиотеки СССР им. В.И. Ленина. – М., 1959. – Т. III. – С. 259 – 280.

3. Шляпкин И.А. Св. Димитрий Ростовский и его время (1651 – 1709). – СПб., 1891. – С. 257, 263. Причины переведення Дмитра Туптала з Київського Кирилівського монастиря до Чернігова були не відомі І.Шляпкіну (адже за його спостереженнями, у Дмитра Туптала і чернігівського архієпископа Івана Максимовича були погані стосунки). Здається, вони залишаються не з'ясованими й дотепер.

4. Наскільки нам відомо, Дмитро Туптало ніде у своїх творах не посилається на "Руно орошенное", хоча ця книга зберігалася в його особистій бібліотечі (Лабынцев Ю., Щавинская Л. Библиотека Святителя Димитрия. – М., 2009. – С. 29).

5. Далі ми посилаємось на видання: Туптало Дмитро. "Руно орошенное" / Підготовка тексту, передмова та коментарі Олександра Тарасенка // Сіверянський літопис. – 2009. – № 1. – С. 30 – 50; № 2-3. – С. 206 – 227; № 4. – С. 151 – 173.

4. Туптало Дмитро. "Руно орошенное" // Сіверянський літопис. – 2009. – № 4. – С. 171.

5. Там само.

6. Там само. – С. 171 – 172.

7. Там само. – С. 172.

8. Там само.

В статье анализируется панегирический образ гетмана Ивана Мазепы, помещенный в произведении "Руно орошенное".

The article is devoted to the analysis of hetman's Ivan Mazepa panegyrical character from "Runo Oroshonnoe".